

Himnuszok, mítoszok, héroszok

*Kelet-Közép-Európa
zivataros századaiból*

Kiss Gy. Csaba:
Hol vagy, hazám?
Kelet-Közép-Európa
himnuszai.
Nap Kiadó, Bp., 2011.

Kinek ne lennének emlékei a gyermekkorból, az iskolai vagy állami ünnepeken, a templomban vagy a focimeccs elején énekelt himnuszokról. Emlékszem, iskolás koromban kialakítottam valamiféle hierarchiát: első helyen állt a *Himnusz* – ettől borsózott a hátam, ez alatt kellett a *legmozdulatlanabbul* állni (ami egyébként egyáltalán nem volt egyszerű). Ezt követte a *Szózat*, amely ugyan fontos volt, de mégsem annyira: ez nem imádság volt, és különben is, ezt általában az ünnepségek végén énekeltük. És persze, a sor végén a szovjet himnusz kullogott, amelyet hivatalból *nem szeretett* az ember, habár – meg kell vallani – monumentalitása, magabiztossága imponált. Az iskolai és más világi ünnepségek himnusz-skálájától némileg elkülönülten sorakoztak a templomi himnuszok, mindenekelőtt a pápai himnusz és a *Boldogasszony Anyánk*, majd valamivel később feltűnt a *Székely Himnusz* is, amelynek az énekléséhez jó ideig a politikai tiltott gyümölcs édes íze társult.

Talán nem tévedek, ha kijelentem, a nemzeti és vallásos himnuszok mások számára sem elsősorban politikai manifesztumként, és nem is történelmi-irodalomtörténeti tényként, hanem sokkal inkább érzelmekre ható műalkotásként jelennek meg. Ezért is gondolkodunk gyakran róluk úgy, hogy azokat minden más nemzeténél különbnek, kimagaslóbbnak, szebbnek stb. tartjuk: bizony sokszor hallottuk már, hogy Kölcsey *Hymnusa* Erkel zenéjével sokkal borúsabb a többi himnusznál, ami állítólag megfelel nemzeti karakterünknek is. (A *Hymnusról* szóló Wikipedia-lapon egy idézetet találhatunk Csernus Imre pszichiáter *A férfi* című könyvéből: „Beszéltem egy pár sportolóval, akik azt mondták, hogy egy döntő előtt a legsúlyosabb próbatétel túlélni a Himnuszt. Azt mesélték, hogy ha egy amerikaival kerülnek össze, akkor azt érzik, hogy az ő himnuszuk csak úgy nyomja az erőt, ők meg csak állnak és... Előre sírunk-rívunk. Majd az Isten megsegít, majd csinál valamit...”) Ráadásul mi, magyarok közvetlenül, nemzeti imádság formájában szólítjuk meg Istent.

Persze nem kell túl mélyre ásni ahhoz, hogy megláthassuk, nem csupán mi tartjuk egészen egyedinek a magunk himnuszát: más nemzetek is hasonlóképp gondolkoznak.

Kiss Gy. Csaba közelmúltban megjelent és hosszú évek, évtizedek kutatásait összefoglaló könyvéből – habár nyilván nem mítoszromboló céllal született – hamar kiderül, hogy az a hozzáállás, amely a nemzet modern kori ébredését kísérte, és amely a nemzet megdicsőítését, egyediségének kidomborítását célozta, egyáltalán nem egyedülálló. Térségünkben – erről a fogalomról később még ejtünk néhány szót – a nemzeté válás rögzös (vagy épp diadalmas) útján mindenki a maga egyediségét, létjogosultságát, az adott terület minél korábbi birtoklását igyekszik bizonygatni. Ezeknek a törekvéseknek tömör összefoglalásai, mintegy állatorvosi lovai nemzeti himnuszaink.

Mielőtt azonban a szerző a himnuszok elemzésébe kezdene, két igen fontos dolgot szükséges tisztázni. Az egyik nem más, mint annak meghatározása, mit is értünk a nemzet alatt, míg a másik Kelet-Közép-Európa mibenléte.

Kiss Gy. Csaba a nacionalizmus-elméletek és nemzetépítés bőséges hazai és nemzetközi szakirodalmát és nyilvánvalóan a saját kutatásait is összegzi könyve első fejezetében. A fő kérdés itt az, hogy a modern nemzetet mesterségesen létrehozott konstrukciónak kell-e tekintenünk, vagy van-e valamilyen megragadható „anyagi” alapja is. A szerző vélekedése szerint mindenképp több, mint „elképzelt közösség” (Benedict Anderson), hiszen minden esetben fellelhetjük mögötte a nyelvi-etnikai háttérrel. Ezt támasztja alá a XVIII. század végén megindult nemzetébresztő mozgalmak filológiai jellege is. Kiss Gy. e téren Anthony D. Smith-szel ért egyet, aki „az etnikai közösség megkülönböztető jegyeinek tartja a közös nevet, az eredet, a közös származás mítoszait, a kollektív történelmi emlékezetet, a közös kultúrát (nyelv, szokások, vallás), továbbá közösség tagjai közötti szolidaritás érzését” (19). A nemzeté válásnak tehát eszerint nem kritériuma a politikai közösség és a politikai identitás megléte.

(Itt kell megjegyezni, hogy – bár túl sok ilyen hibát az igényes kiállítású, keménykötésű könyvben nem találunk – a fent említett szerző keresztneve a folyó szövegben tévesen Adamként szerepel. A lábjegyzetben és a bibliográfiában szerencsére már a pontos név és hivatkozás olvasható. Úgy látszik azonban, hogy Smith nevének tévesztése mintegy fertőzősként terjedt tovább, hiszen néhány oldallal később a hivatkozott tanulmánynak helyt adó *Nacionalizmuselméletek* című szöveggyűjtemény szerkesztője, Kántor Zoltán is tévesen Kántor Zsoltként van felüntetve.)

A másik, előzetes tisztázást igénylő kérdés a szóban forgó régió meghatározása, amelyet Kiss Gy. Csaba kissé szokatlanul Kelet-Közép-Európának nevez (nem túl lényeges a különbség, de nekem mindenestre a Közép-Kelet-Európa megnevezést jobban esik kiejtenem). Nem kívánom itt ezt az újra meg újra felmerülő vitát részletesen áttekinteni, de fontos, hogy a szerző tömören és áttekinthetően összefoglalja az erre vonatkozó fontosabb álláspontokat. Ő maga végül viszonylag tág merítést alkalmaz, és azt a zónát veszi alapul, amely „kontinensünk

közepén, nagyjából a német és orosz nyelvterület (pontosabban nemzetté válási törekvés) között [helyezkedik el], ahol sok tekintetben hasonlóak voltak a nemzet megteremtésének körülményei” (12). Így aztán terítékre kerül Albániától Lengyelorszáig, Bulgáriától Szlovéniáig számos régióbeli állam himnusza és nemzeti sajátosságai – a balti államok viszont kimaradtak a körből.

A modern nemzet jelképek és mítoszok által reprezentálja és definiálja önmagát. A nemzeti szimbólumok rendkívül sokfélék lehetnek, voltaképp a valóság bármely területéről származhatnak: a nemzet ugyanis „Szimbolikus közösség, mely ugyanazt, ennek a közösségnek a körében elfogadott kódot használja, így a nemzet sajátos kulturális jelrendszernek tekinthető” (31), de természetesen emellett legalább ennyire fontos az, hogy miben határozza meg az adott nemzet

szimbólumait a szomszédokról alkotott kép és a hozzájuk fűződő viszony. Ezzel a szemiotikai megközelítéssel a nemzetek önmeghatározásának egyik legizgalmasabb területére jutunk, amelynek aktualitását példázza az is, hogy Kiss Gy. Csaba könyvével szinte egy időben jelent meg Halász Iván és Schweitzer Gábor *Szimbolika és közjog* című kötete, amely a magyar állami és nemzeti jelképeket a magyar alkotmányos rendszer, továbbá az Európai Unió, valamint

a visegrádi államok kontextusában vizsgálja.

A nemzeti szimbólumokhoz szorosan kapcsolódnak a mítoszok is (eredet, honfoglalás, dicső uralkodók, szentek, forradalmak stb.), amelyek gyakran a történelmi tényeket elmosva járulnak hozzá az önazonosság erősítéséhez.

Nyilvánvaló, hogy a zászló és a címer mellett a nemzeti himnusz jelenti egy-egy állam vagy etnikai közösség legfontosabb szimbólumát; ezeknek az elemzésére, nem annyira eszmetörténeti, mint inkább irodalmi szempontból történő bemutatására vállalkozik a szerző.

Filológiai alaposítással, de mégis érdekfeszítő megfogalmazásban tárja elének Kiss Gy. Csaba a nemzeti himnuszok

alapvető műfajait, az előzményeket, a keletkezés körülményeit és időpontját (amelyek a „hosszú 19. századot”, a nemzetté válás korának mintegy százhusz évét jelölik ki, a lengyel Wybicki-féle légiós daltól kezdve Asdreni albán himnuszáig), illetve tárgy szerint tipologizálja a szóban forgó műveket.

A közvetlen és távolabbi szomszédságunk – és persze önmagunk – megértéséhez nyújtanak hasznos kulcsot azok a fejezetek, amelyek a himnuszokban szereplő haza- és nemzetképet tárgyalják. Megérthetjük ezekből, hogy mit jelenthetett a magyar patriotizmus szellemét őrző szlovák Karol Kuzmány számára a haza szó, vagy hogy miként lehet magyarul értelmezni és magyarra fordítani a Janko Matúška *Villámlik a Tátra fölött* című 1844-es himnuszában szereplő Slovensko szót. Nagyon izgalmas az „elképzelt hazák”, ezen gyakran szakrális

A kalagori templom

töltetű konstrukciók bemutatása is, kifejezetten szó-rakoztató szembesülni azzal, hogy kis nemzeteink sokasága szinte egymással versengve igyekeznek saját földjét Kánaánként vagy édes földi paradicsomként bemutatni.

Hasonlóképp vállvetve igyekeznek nemzeteink minél lehengerlőbb történelmi hősokeket prezentálni a közösség számára, akiknek nemzeti panteonja a történelmi folytonosságot hivatott bizonyítani: „Ez az együttes fontos üzeneteket közvetít a modern nemzet megteremtendő/létrejövő közösségének. Kapcsolatot teremt múltbéli eseményekkel, elvégez bizonyos szelekciót a történelmi személyiségek világában, példát állít a kortársak elé. Amiképp a klasszikus mitológia fontos fejezetét alkotják a hőstörténetek, úgy a modern nemzeti mitológiában is nagyon jelentős mozzanata ennek a nemzeti panteonnak, Walhallának a megteremtése” (131).

A könyv utolsó fejezetei pedig a nemzetvé válás korától egészen napjainkig vezetnek el: a korábbiakban megtapasztalt alapossággal mutatja be a szerző a vizsgált irodalmi alkotások sokszor kalandos útját a himnusszá válásig.

Amint Kiss Gy. Csaba vezetésével barangolunk a kelet-közép-európai himnuszok által kijelölt szövegretegekben, újra meg újra szembesülünk a szövegek és az általuk reprezentált nemzetek néhány különös vonásával. A leginkább szembeötlő, hogy régióink nemzeti szinte mindig a szomszédokhoz viszonyítva, de még inkább azok ellenében igyekeztek önmagukat meghatározni. Ezzel szemben viszont a himnuszok (és sokszor a többi nemzeti jelkép is) számtalan hasonlóságot mutatnak; mindegyikük a nemzet egyediségét igyekeznek hangsúlyozni, ám eközben egyik a másiktól merít, motívumokat vesz át, nem is beszélve a fordítások révén létrejövő összefonódásokról és kölcsönhatásokról. Jó példa erre a térség legrégibbi nemzeti himnusza, a lengyel *Dąbrowski mazurka*, amelynek kezdő sora a jól ismert „Nem halt még meg Lengyelország” (később: „Nincs még veszve

Lengyelország”), és amely maga is egy hagyományhoz, mégpedig a *Marseillaise*-éhez köthető, megjelenik Samo Tomášik *Hej, szlávok/szlovákok* című dalában és Ljudevit Gaj *Nem veszett még el Horvátországjában* is. De itt említhetjük meg azt is, hogy a magyar *Regnum Marianum* és a *Patrona Hungariae* hagyományának párja van a lengyel *Regina Poloniae* kifejezésben, a horvát és a szlovén Mária-kultuszban és a szlovákok Hétfájdalmú Szűzanya-tiszteletében is.

A kalagori templom belülről

A nemzeti sajátosságoktól indultunk el, és lám, a hasonlóságokhoz jutottunk, ahonnan már egy lépés csak a szerzővel együtt feltennünk a kérdést, hogy vajon nem egyetemes-e az emberi kultúra. Kiss Gy. Csaba mindenesetre párbeszédet kezdeményez a himnuszok vizsgálata révén a régió népei között.

A szerző jó néhány évtizede foglalkozik a kötetben felvetett és vizsgált kérdéskörökkel, ami a könyv felépítésén is jól látszik: egyes témák újra meg újra visszatérnek, ám rendszerint más és más megvilágításban, felépítésük újabb elemeit kibontva, magyarázva. Így ez az ismételve kibontó szerkezet

többnyire nem monoton vagy repetitív – igaz, némelyik ténytet talán elég lett volna mondjuk egyszer vagy kétszer közölni: azt például, hogy Alois Feliński *Himnusza* eredetileg Sándor cár lengyel királlyá koronázása alkalmából született. Így viszont még az olyan keményfejű befogadók is könnyedén megjegyezhetik ezt a különben érdekes adalékot, mint amilyen e sorok írója – *repetitio est mater studiorum*.

És ha már a tanuláznál tartunk: a könyv olvasása során egyre erősödött bennem a gondolat, hogy ezt a művet kiválóan lehet és kellene is tankönyvként használni, hiszen kevés olyan művet ismerek, amely ilyen áttekintéssel, sokoldalúan mutatja be közép- és kelet-európai térségünk mibenlétét, kialakulását és jelenlegi viszonyait, az újra meg újra felizzó feszültségek gyökereit, ám egyszerre megoldásuk kulcsát is. Egy szóval: kedves Olvasó, ha tudni akarod, *hol élsz*, vedd kezvedbe e könyvet!

Beke Márton